

doi:10.5559/di.22.3.09

Okrugli stol AKADEMSKA ČESTITOST

Zagreb 12. lipnja 2013.

Pitanje akademske čestitosti u zadnje se vrijeme sve više aktualizira u svijetu. Hrvatska je akademska zajednica dio globalnoga akademskoga svijeta, jer su hrvatski znanstvenici uključeni u međunarodne istraživačke projekte, objavljuju u međunarodno priznatim stranim i domaćim časopisima, a programi poticanja mobilnosti omogućuju studentima i istraživačima studij i studijski boravak u inozemstvu. Međunarodna je akademska aktivnost vrlo kompetitivna i utemeljena na načelima znanstvene i akademske izvrsnosti općenito. I dok visina školarine, stipendija i upisne kvote na sveučilištima ovise o rangu sveučilišta (primjerice, tzv. Šangajska lista), selekcija na sveučilišnim studijima radi se gotovo isključivo prema izvrsnosti studenata. Jedna od komponenti izvrsnosti, uz znanje, jest i motivacija za naporan rad tijekom akademske karijere. Za znanstvenike istraživače kriteriji znanstvene izvrsnosti jesu kvaliteta znanstvene produkcije, a vezano uz to i njihova uključenost u istraživačke mreže te, posebno, iskustvo sudjelovanja i vođenja složenih istraživačkih projekata. Od sveučilišnih se nastavnika, uz znanstvenu produkciju, očekuje i uspješnost u prenošenju znanja i formiranju kompetentnih stručnjaka. Znanstvena je praksa u uvjetima globalne konkurentnosti sve više izložena pritiscima koji povećavaju rizike neetičnoga ponašanja. U Hrvatskoj se u zadnje vrijeme također otvorio niz pitanja vezanih uz akademsku čestitost. Ras-

prava je, s jedne strane, potaknuta donošenjem regulative kojom se nastoji spriječiti sukob interesa u evaluaciji znanstvene karijere (Pravilnik o uvjetima za izbor u znanstvena zvanja iz 2013. godine, kojim se ograničava objavljivanje radova u istom časopisu, posebno ako je autor ujedno i urednik časopisa, ili dopune Pravilnika o ustroju i načinu rada područnih vijeća i matičnih odbora, koji propisuje da u matične odbore ne mogu biti izabrani državni dužnosnici, rektori, dekani, prodekani, ravnatelji i njihovi zamjenici). S druge strane, osim otkrivenih slučajeva korupcije, provedena istraživanja akademske čestitosti na hrvatskim sveučilištima upozoravaju na prisutnost praksi koje se prema međunarodnim normama smatraju nedopustivim.

U cilju osvješćivanja pojma akademske čestitosti i poticanja stručne rasprave, u Zagrebu je 12. lipnja 2013. godine održan okrugli stol "Akademska čestitost" u organizaciji Transparency International Hrvatska i Ekonomskog instituta, Zagreb. Uvodna izlaganja održali su stručnjaci koji se bave temom i istraživanjima akademske čestitosti, a središnji dio okrugloga stola bila je rasprava sudionika o situaciji u Hrvatskoj, u kojoj je domaća stručna javnost nastojala dati preporuke politike unaprjeđenja etičkoga ponašanja u akademskom životu i radu (svi materijali s okrugloga stola dostupni na <http://www.eizg.hr/hr-HR/Odrzan-okrugli-stol-Akademska-cestitost-1030.aspx>).

Okrugli stol započeo je izlaganjem prof. dr. Pavela Gregorića s Odjela za sociologiju Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, koji je govorio o recentnim trendovima u osiguranju akademske čestitosti u svijetu. Pojam akademske čestitosti (engl. *academic integrity*) podrazumijeva istraživačku čestitost u planiranju, provedbi i objavi rezultata istraživanja, nastavničku čestitost u mentorstvu, radu sa studentima i drugim suradnicima u nastavi te profesionalnost koja se ogleda u poštivanju zakona, dostojanstva osobe i načela mirnog uživanja prava. Budući da se okrugli stol

u užem smislu bavi znanstvenoistraživačkom čestitosti (engl. *research/scientific integrity*), prof. Gregorić je upozorio na izvore neprihvatljiva ponašanja i međunarodne regulative za osiguranje akademske čestitosti u znanstvenom istraživanju.

Procjenjuje se da u svijetu oko 10 posto znanstvenika primjenjuje nepoštenne znanstvene prakse, a čak 80 posto znanstvenika ponekad se služi etički dvojbena znanstvenim radnjama. Istraživački neprihvatljive radnje obuhvaćaju, osim ozbiljnih povreda akademske čestitosti – izmišljanja, krivotvorenja i plagiranja (engl. *fabrication, falsification, plagiarism, FFP*) – i neetičke prakse poput zlouporabe autorstva, dvostrukih publikacija, selektivnog izvještavanja, prikriivanja sukoba interesa i slično. Porast neprihvatljivih obrazaca znanstvenoistraživačke prakse pripisuje se sve većoj kompetitivnosti i globalnom porastu znanstvene zajednice u svijetu (primjerice, veće uključivanje Kine i Indije u međunarodni istraživački prostor). Od 2002. godine do danas broj znanstvenika u svijetu povećao se za više od 50 posto, a broj znanstvenih časopisa i u njima objavljenih radova udvostručio se. U tim je uvjetima međunarodna zajednica suočena s problemom kontrole kvalitete znanstvenih radova, ali i osiguranja istraživačke čestitosti. Slijedom svjetskih konferencija o istraživačkoj čestitosti (Lisabon 2007, Singapur 2010, Montreal 2013), donesene su smjernice za osiguranje znanstvene čestitosti u trećem svijetu, za osnaživanje uloge časopisa u osiguranju znanstvene čestitosti i za čestitost u međunarodnoj znanstvenoj kolaboraciji (Singapurska povelja o akademskoj čestitosti; načela i odgovornosti, http://www.singaporestatement.org/Translations/SS_Croatian.pdf). Otvoreno

pitanje koje će se vjerojatno prvo rješavati na svjetskoj razini jest upravljanje podacima, i to ulaznim podacima za analizu kao i rezultatima istraživanja. Zagovara se otvoren pristup podacima i čuvanje podataka, slobodan pristup primarnim podacima nakon objave, uključivo negativnih rezultata istraživanja. Naime, jedna od najproblematičnijih "sivih zona" manipulacije u istraživanju jest selekcija originalnih podataka za analizu, kako bi se dobili "novi" zanimljivi rezultati istraživanja.

Razina regulative koja se odnosi na istraživačku čestitost u svijetu varira od nepostojanja regulative (primjerice, u nekim zemljama Trećega svijeta), do regulative na institucionalnoj razini ili na višoj državnoj razini, pa sve do zakonske zaštite znanstvenoistraživačke čestitosti. U Europi samo Danska i Norveška imaju zakonom osiguranu provedbu znanstvenoistraživačke čestitosti, sedam zemalja uspostavilo je državni, a 13 institucionalni okvir akademske čestitosti. Europski trendovi u osiguranju akademske čestitosti jesu usklađivanje terminologije i regulative koje valja učiniti javno dostupnima; zaštita podnositelja prijava, "zviždača"; prekogranična suradnja u sustavnom osiguranju znanstvene čestitosti i rješavanju slučajeva nečestita ponašanja; stvaranje europskoga depozitorija slučajeva znanstvenoga nepoštenja načinima postupanja i odluka.

Hrvatska ima institucionalni okvir na nekim znanstvenim institutima i sveučilištima koja su osnovala etička tijela i usvojila kodekse; na nacionalnoj razini, međutim, okvir za osiguranje akademske čestitosti nije zaživio. Zakonska obveza osnivanja Odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju iz 2003. godine ispunjena je 2006. godine, kada je novoosnovani odbor donio i nacionalni etički kodeks. Nakon isteka mandata prvom sazivu 2010. godine, novi odbor nije imenovan. Očekuje se da bi se skorim izmjenama i dopunama Zakona o znanosti i visokom obrazovanju Hrvatska približila uspostavi kvalitetnijeg o-

kvira za osiguranje akademske čestitosti. Naime, izmjene zakona proširuju ovlasti Odbora za etiku u znanosti i visokom obrazovanju i propisuju usklađivanje etičkih kodeksa institucija s nacionalnim prema načelu supsidijarnosti, koje trenutačno ne postoji. Profesor Gregurić se u svojem izlaganju dotaknuo i neriješenih pitanja učinkovita funkcioniranja etičkih tijela u Hrvatskoj i rezultata ankete o akademskoj čestitosti provedene na hrvatskim sveučilištima.

Iduće izlaganje, "Rezultati ankete provedene na Sveučilištu u Rijeci o pitanjima vezanima za akademsku čestitost", održala je prof. dr. sc. Snježana Prijić-Samaržija, prorektorica Sveučilišta u Rijeci. Na Sveučilištu u Rijeci provedena su 2012./2013. godine dva projekta na temu etičkih standarda u znanstvenim istraživanjima: "Prihvaćenost i spoznaje o načelima znanstvenoistraživačke etike djelatnika Sveučilišta u Rijeci" i "Improving the Capacity of the University System to Create a Framework for Preventing Discrimination and Corruption aimed at Improving Academic Integrity". Potonje istraživanje projekta IPA 2008 provedeno je na četiri hrvatska sveučilišta, u Zagrebu, Rijeci, Splitu i Osijeku (<http://e-disco.ufzg.hr/>). Niz zanimljivih rezultata obiju anketa pokazuje da su djelatnici Sveučilišta u Rijeci svjedočili nepoštenom ponašanju u znanstvenoistraživačkom radu te se u manjoj mjeri i sami služili nepoštenim praksama. Najprisutniji oblik nepoštena ponašanja vezan je uz autorstvo, i to pretežitom pripisivanjem nezaslužjenih autorskih zasluga u objavljivanju. Od ukupno 237 ispitanika, 56 posto svjedočilo je nepoštenju u autorstvu, a 25 posto potvrdilo je vlastito nepoštenje u navođenju autorstva. Slijedi plagiranje i falsificiranje

sa po 30 posto ispitanika koji su svjedočili tom obliku nepoštenja te fabriciranje (20 posto ispitanika varalo je oko veličine uzorka na kojemu je provedeno istraživanje i sl.). Što se tiče vlastita nepoštenja, 9 posto ispitanika pribjegavalo je falsificiranju, a po 3,8 posto plagiranju i fabriciranju. Zanimljiva je i uobičajena praksa da kandidati sami sastavljaju izvješća o svojem radu i pisma preporuke za sebe osobno, koje njihovi mentori ili kolege samo potpišu. Dio sveučilišnih djelatnika svjedočio je nezasluženom napredovanju kolega u akademskoj zajednici. Prof. Prijić-Samaržija istaknula je i druge oblike etičkih nepravilnosti uočenih u anketama, a to su sukob interesa, nepotizam, zlostavljanje te u manjoj mjeri korupcija. Uzroci neetičkoga ponašanja jest pritisak da se napreduje u zvanje, čime se opravdava nepoštenje kod autorstva, slijedi izostanak vlastite etičnosti i slab nadzor nadređenih kolega i mentora. Zabrinjavajući je stav kako je neetično ponašanje dopušteno upravo zato što je rašireno. Razlozi rijetkih prijava neetičnoga ponašanja jesu nepoznavanje pravila, nejasne procedure i strah od kritika kolega. Ta je bojazan, čini se, opravdana, jer je u anketama zabilježeno neodobravanje u slučaju plagijata, ali ne i tako negativan stav kolega oko pripisivanja autorstva. Prof. Prijić-Samaržija objasnila je napore Sveučilišta u Rijeci da otvoreno progovarajući o opisanim problemima pridonese njihovom sustavnom rješavanju. Rješenja vide u donošenju politika i pravila za sprječavanje neetičkoga ponašanja, edukaciji i osvješćivanju od samih početaka studija, a posebno na doktorskom studiju, efikasnijoj prevenciji i strožem sankcioniranju te uspostavi sustava vrijednosti koji će povećati razinu povjerenja u institucije.

Dr. sc. Sven Marčelić sa Sveučilišta u Zadru posvetio je svoje izlaganje plagijatima i autoplagijatima u znanstvenim publikacijama. Premda u znanstvenoj javnosti još uvijek ne postoji suglasje što se točno smatra plagijatom, dr. Marčelić navodi sedam oblika plagijata, pri čemu je najeklatantniji primjer potpuni plagijat. Za

autoplagijat neki znanstvenici smatraju da se u ovom slučaju ne radi o plagijatu, jer je autor tvorac obaju istraživačkih radova, no etički je ispravno i u tom slučaju navesti vlastitu korištenu referencu. U oblike plagiranja još se ubraja plagijat prijevodom, poklonjeno (ko)autorstvo (engl. *ghostwriter*), prepričavanje tuđih ideja, odnosno citiranje izvan konteksta, parafraziranje bez reference i uzimanje dijelova tuđega teksta (tzv. *copy-paste* plagijat) te njegovo preslagivanje bez navođenja izvora (tzv. kolažiranje). Plagijati prijevodom ili fino prepričani tuđi tekst vrlo se teško otkrivaju uobičajenom recenzijom rukopisa. Nažalost, ne postoji sustav otkrivanja plagijata i takvo posebno istraživanje zahtijeva puno truda, s neizvjesnim ishodom. Nakon otkrivanja plagijata nije posve jasno komu uputiti prijavu, jer često ingerencije tijela nisu dobro definirane. Zataškavanju sumnjivih plagijata pridonose slaba legislativa i nejasne procedure. Često prijavu sumnji na plagijat sprječava "kolegijalnost", a prijavitelje plagijata, kao i ostalih oblika akademske nečestitosti, stigmatizira se, izlaže osudi kolega i mukotrpnim birokratskim procedurama, dok prave sankcije za plagijatore na koncu izostaju. Općenito, neefikasno procesuiranje nečestita ponašanja u Hrvatskoj je demotivirajuće za prijavitelje, o čemu je bilo više riječi u raspravi nakon izlaganja.

Raspravu je otvorio prof. dr. sc. Željko Potočnjak s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koji je dopunio izlaganje o anketi akademske čestitosti na Sveučilištu u Rijeci usporedivim rezultatima istog istraživanja na drugim hrvatskim sveučilištima, s posebnim osvrtom na iskustva zagrebačkih kolega. Istaknuo je da je na temelju rezultata cijeloga projekta formuliran prijedlog šest politika unaprjeđenja

akademske čestitosti u Hrvatskoj. Napomenuo je kako su obrasci neetičkoga ponašanja vrlo slični, što upućuje na zajednički problem akademske zajednice u Hrvatskoj, prije svega glede autorstva. Sudionici u raspravi istaknuli su međunarodno priznate kriterije za priznavanje autorskoga doprinosa, a to su: kreiranje ideje za istraživanje, sudjelovanje u istraživanju (uključivo u prikupljanju podataka za istraživanje) te pisanje rada (posebno ključnih dijelova o važnosti problema, cilju istraživanja i doprinosu rada razvoju toga znanstvenog područja). Budući da nije jednoznačno određeno treba li autor pridonijeti u svim fazama istraživanja ili je dovoljan (značajni) doprinos u samo jednom segmentu, uobičajeno se timu (ko)autora prepušta procjena autorskoga doprinosa. U Hrvatskoj je razumijevanje autorstva često u funkciji formalnoga zadovoljavanja broja publikacija potrebnih za napredovanje u znanstvenoistraživačkoj karijeri, pa se "kolegijalno" dopušta supotpisivanje radova. U raspravi je izražena i dvojba da stroži uvjeti za izbor u znanstvena zvanja, premda dobrodošli, neće automatski podići razinu akademske čestitosti. Konstruktivna rješenja i preporuke politike iznesene na okruglom stolu usmjerena su u prvom redu prema edukaciji radi osvješćivanja neetičkih praksi. Ova se preporuka temelji na anketi u kojoj članovi sveučilišta pripisuju stečenu akademsku čestitost učenjem od svojih mentora ili samostalno iz drugih izvora. Nedostatak sustavne edukacije vidi se i iz iskustva studenata koji su sudjelovali u raspravi. Za nedopuštene prakse, poput prepisivanja na fakultetima, u Hrvatskoj postoji viša razina tolerancije, posebice među studentima (80-90 posto ispitanika u anketama je smatralo da je prepisivanje među studentima normalna pojava), dok se one strogo sankcioniraju i nisu primjeren obrazac ponašanja na studijima u inozemstvu. Također studente se još tijekom pisanja studentskih radova ne uči na koji način pravilno citirati izvore i izbjegavati svaki oblik plagiranja te kako pravilno navesti autorstvo. Sljedeći skup preporuka odnosio

se na uspostavu sustava ingerencija etičkih tijela i povjerenstava koji bi imali veće ovlasti i djelovali koordinirano u procesuiranju prijava i etički sumnjivih ponašanja. Dotaknuto je i pitanje trebaju li se razmatrati anonimne prijave i koja je uloga medija u otkrivanju akademske nečestitosti. S jedne strane, u hrvatskoj se akademskoj zajednici povrede etičke prakse često događaju mlađim kolegama koji se nerado na početku znanstvene karijere suprotstavljaju starijim kolegama, zaštite "zviždača" gotovo da i nema, što je argument u prilog razmatranju i anonimnih prijava. Međutim, kako postupati s anonimnim prijavama koje su možda podnesene samo da diskreditiraju kolege? Medijska pozornost često je jedino jamstvo da će se prijava obraditi s dužnom pažnjom, no ako je prijava neutemeljena, okrivljena strana biva diskreditirana na samom početku postupka. Pitanje je kako dosegnuti standarde inozemne prakse, prema kojima se prijave pred nadležnim tijelima slobodno iznose, etička povjerenstva čuvaju samo njima poznat identitet prijavitelja, a tek kada etičko povjerenstvo utvrdi da je postojao prekršaj i donesu se sankcije, slučaj se objavljuje u javnosti. Posebno je istaknuto da u slučaju utvrđene neetičke prakse, poput plagiranja znanstvenih radova, sustav mora jamčiti stroge sankcije, što uključuje formalni otkaz i neformalno izopćenje iz akademske zajednice. Tomu bi u hrvatskoj malo akademskoj sredini pridonijelo osnivanje povjerenstava s vanjskim članovima koji nisu povezani s institucijom na kojoj se vodi postupak istrage neetičkoga ponašanja, pri čemu valja posebno voditi računa o transparentnosti postupka i sprječavanju svakoga potencijalnog sukoba interesa strana u postupku.

Jedna je od preporuka da stručne službe sveučilišta treba ojačati posebnim uredima ili specijalistima koji će se baviti akademskom čestitošću i brinuti se o prenošenju načela, smjernica i o koordinaciji prema fakultetima i nacionalnom odboru.

Naposljetku, s obzirom na mnogo otvorenih tema na području akademske čestitosti, zaključak okrugloga stola jest da valja nastaviti s aktivnostima na tu temu, pa je predložena organizacija konferencije o akademskoj čestitosti.

Jelena Budak